

Петро Немировський

ВРЯТУВАТИ ВБИВЦЮ

Записки нью-йоркського психотерапевта

Повість

Переклад Оксана Фірак

Зміст

У кожного свої проблеми

Іван та його кат

Психіатрія і тиранія

Епілог

У кожного свої проблеми

Глава 1

Наближався час ланчу, коли секретарка нарешті постукала по скляній перегородці, що відділяла реєстратуру від зали очікування, і жестом покликала Германа. Сказала, що Річард Грубер чекає на нього в своєму кабінеті.

– Містере Генрі, заходьте! – завідувач клініки або, як його називали колеги, “Психіатр номер один”, піднявся в кріслі. Він вимовив ім’я Германа неправильно, можливо, через його співзвучність із американським іменем. – Радий познайомитися. Вибачте, що змусив вас чекати.

– Я також радий з вами познайомитися, – сказав Герман, простягаючи руку.

– Отже, вас направили до нас в інтернатуру, – Річард Грубер знову сів у крісло й уважно подивився на нового практиканта.

Перед ним стояв худорлявий чорноволосий акуратно вдягений чоловік років тридцяти семи-тридцяти восьми. Усі гудзики білої сорочки застібнуті, вузька чорна

краватка звисає чітко вертикально, поли піджака сходяться докупи. Штани попросовані, туфлі начищені до блиску. Словом, причепитися нема до чого.

Не можна сказати, що Річард Грубер був нечуйний і байдужий до людей, зовсім ні. Але на практику до його клініки постійно направляли інтернів – майбутніх психіатрів, психотерапевтів, соціальних працівників, медсестер. Отримавши який-такий досвід, вони йшли і на заміну відразу ж прибували нові. Тому запам'ятати всю цю братію майбутніх працівників системи охорони здоров'я містер Грубер був абсолютно не в змозі.

Сам він мав цілком представницький вигляд, у його зовнішності, як кажуть, “відчувалася порода”. У нього було розумне, приємне обличчя англо-саксонського типу. Він тримався з гідністю, яка відповідала посаді, говорив не поспішаючи, використовуючи прості й точні слова.

– Де ви навчатесь зараз? – запитав він Германа, легенько постукуючи пальцями по столу.

– У Нью-Йоркському Інституті гуманітарних наук.

– Що ж, непогано. Думаю, ви вже маєте певний досвід лікування, вже працювали з хворими?

– Так, я два роки проходив практику в амбулаторних клініках у Гарлемі та Бронксі.

– І скільки ж вам залишилося вчитися?

– Це мій останній рік навчання в інституті і моя остання практика.

– Отже, ви за п'ять хвилин лікар, – пожартував завідувач, глянувши на годинника, що висів над головою Германа. – Звідки ви родом, якщо це не таємниця?

– З України, з Кисва.

– О, Київ! Я чув про це місто. Але, на жаль, ніколи там не був. А в Україні ви також працювали в психіатрії?

– Ні, там я вивчав філософію.

При слові “філософія” на обличчі завідувача відобразилося щось схоже на здивування. Також потрібно й було чимось заповнити порожнечу, про щось говорити з цим, здається, трохи нахабним практикантом.

– Зізнаюся, я не знавець філософії. Правда, колись, у юності, намагався читати Шопенгра–а... – він клацнув пальцями, намагаючись згадати ім’я німецького філософа. – Ну нарешті! Ми зачекалися на вас! – вигукнув він, коли двері відчинилися. – Генрі, дозвольте познайомити вас із місіс Сандрою Вілсон. Вона буде вашим супервайзером упродовж року.

Герман встав і, зробивши крок назустріч, подав руку невисокій жінці у білому лікарському халаті, що ввійшла до кабінету. З вигляду їй було до п’ятдесяти років.

– Сандра – психотерапевт із багаторічним стажем. Не сумніваюся, що ви з нею спрацюєтеся і запозичете в неї цінний досвід, – сказав завідувач.

– Звичайно, спрацюємося, – всміхнулася жінка. – Так, Гаррі?

– Так, – відповів Герман, вже трохи роздратований тим, що за останні п’ятнадцять хвилин його ім’я жодного разу не вимовили правильно.

– Чекаю на вас завтра в моєму кабінеті о дев’ятій, ні, краще о десятій ранку. О’кей?

– Бажаю успіху! Якщо виникнуть якісь питання, скарги, мій кабінет для вас завжди відчинений, – сказав Річард Грубер і, не перестаючи усміхатися, вказав Германові на двері: мовляв, усі питання вирішено, і робити містерові студенту в кабінеті завідувача вже нема чого. Тим більше, що до ланчу залишалося рівно п’ять хвилин.

XXX

Якби я був професійним письменником, то, мабуть, так би почав описувати події, що відіграли воістину фатальну роль у моєму житті. Але за освітою я – філософ, колись закінчив факультет філософії у Київському університеті. Вступив до аспірантури. Однак, розчарувавшись у філософії, не закінчив дисертацію і покинув аспірантуру. Я не знав, що робити далі. З одруженням у мене також якось не складалося. І раптом виграв у лотерею грінкарту! Майже не роздумуючи, зібрав речі і полетів у Штати.

Опинившись у Нью-Йорку, деякий час вирішував, яку спеціальність обрати. У результаті обрав психотерапію.

Ось, власне, коротка передісторія моєї появи в кабінеті Річарда Грубера – завідувача амбулаторною психіатричною клінікою лікарні в Брукліні.

Глава 2

Потім мені почали призначати пацієнтів з різними психіатричними діагнозами. До речі, всі діагнози були поставлені відповідно до “Керівництва з психіатричної діагностики”. Саме цим посібником користуються всі американські психіатри і психотерапевти. У цій товстій і, треба сказати, дуже дорогій книзі описані практично всі відомі на сьогоднішній день психічні розлади.

Наполегливо не рекомендую звичайному читачеві навіть заглядати до цього посібника! Людина психічно здорова, але боязка, з “багатою уявою”, розгорнувши цю книгу, вжахнулася б, знайшовши в себе риси сексуального маніяка, що захворів унаслідок посттравматичного порушення, та й ще з якимось страшним відхиленням у

деперсоналізуванню частин тіла. А за більшої наполегливості можна довести справу “до переможного кінця” й опинитися на прийомі в психіатра.

“Синдром студента першого курсу” легко виліковується. Хороший психіатр, якому б довелося мати справу з таким “хворим”, порадив би йому заспокоїтися, певний час не читати жодних книг із психіатрії, а натомість піти у фітнес-клуб чи бар, випити пива. І ви цілком здорові!

Моє мимовільне відхилення від теми заводить мене ще далі, і я згадую своїх веселих однокурсників, майбутніх психотерапевтів. Дехто з них, особливо дівчата, й справді брали дуже близько до серця все написане в цій товстезній книзі, “приміряли” до себе ті чи інші діагнози і все ж таки зрештою знаходили в себе якусь психічну хворобу, якщо не в хронічній стадії, то дуже небезпечні її симптоми. Вони набридали викладачам питаннями, чи не варто їм негайно звертатися за допомогою до лікарів?

Однак серед студентів були й такі, яким не потрібні були жодні поради. Якраз навпаки – вони самі могли порадити лікареві, в якому барі можна добре відпочити, де в асортименті завжди є свіжий холодний ель, а де – смачні суші і сашімі.

Пам’ятаю, на одному семінарі в альма-матер я в парі з Веронікою відпрацьовував тему “Діагностика під час першого візиту пацієнта”. Ми грали ролі: я – лікаря, вона – пацієнтки. Як і належить психотерапевтові, я проникливим голосом спитав Вероніку, які проблеми в своєму житті вона вважає найскладнішими.

Мулатка Вероніка ніколи не вдягала бюстгальтер на ці вечірні семінари. У неї були чудові налиті груди, на смаглявій шиї блистів тонкий золотий ланцюжок. Після занять, які закінчувалися о дев’ятій, вона завжди кудись поспішала, не думаю, що до бібліотеки.

Облизнувши густо нафарбовані губи, Вероніка простогнала: “Ви питаєте, які в мене проблеми? О, лікарю, ви не уявляєте, як я хочу трахатися...”

Іван та його кат

Глава 1

Одним із перших мені призначили пацієнта на ім'я Іван. Упродовж року мені довелося працювати з багатьма хворими, але Іван запам'ятався найбільше.

Ось що було написано в його медичній карті: “Іван Н. – українець, п'ятдесят три роки. Родом із Чернігова. У минулому – хірург. Зараз працює на будівництві. Неодружений, дітей немає. Після отриманих чисельних травм страждає від болю в плечових і колінних суглобах. У кількох судах Нью-Йорку має відкриті судові позови, в яких звинувачує фірми й організації у завданні шкоди його здоров'ю. Два роки тому тиждень перебував у психіатричній лікарні”.

Він був худорлявий, на зріст трохи вищий за середній. Що ще? Як змалювати його? Івана – не казкового красеня-супермена, а такого собі п'яничку, завсідника вуличного балагану? Обличчя невиразне й тьмяне: рот, ніс і вуха. Навіть нема бородавки, ні шраму для різноманітності. Нудьга.

Спочатку Іван і справді здавався мені найнуднішим персонажем. Я смертельно нудьгував на всіх наших 45-хвилинних психотерапевтичних сесіях. Головним тоді було для мене не заснути і не впасти з крісла. Тому я приділяв велику увагу своїй позі: навалювався усім тілом на правий підлокітник крісла і простягував ноги вперед. А коли

відчував, що під бурмотіння Івана починаю засинати, спохоплювався і змінював позу – переміщав тіло на лівий підлокітник.

Слухаючи Івана всі 45-ть хвилин, я методично кивав головою, дивлячись то на його невиразне обличчя, то на круглий настінний годинник над його головою. Він нагадував мені біоробота: приходив на сесії з німецькою пунктуальністю й з такою ж пунктуальністю рівно через сорок п'ять хвилин вставав, вдягав свій старенький піджак і, обдарувавши мене на прощання механічним рукостисканням, ішов. Він пив, тому часто його очі були тьмяними.

Іван страждав від депресії та ще мав психосоматичне порушення. Підкажу, що слід розуміти під “психосоматичним порушенням”: наявність у людини фізичного болю з невідомої причини або через недоведеність існування цього болю, як такого. Іншими словами, людина скаржиться, скажімо, на біль у стегні. Лікарі проводять дослідження, роблять рентгени, але причину встановити не можуть. А пацієнт кричить, плаче: болить, і все! І спробуй зрозумій, чи насправді в нього щось болить, чи це йому здається, чи він просто бреше. Психіатричним порушенням це стає тоді, коли в пацієнта якась частина тіла, як не крути – таки болить! Зі стегном поступово спостерігається поліпшення, уже може нормально ходити, навіть бігати. Але раптом, ні з того ні з сього, гострий біль пронизує плече! От же ж... І все починається спочатку: візити до лікарів, рентгени... Така коротка характеристика порушення, на яке страждав Іван.

З перших днів наша спільна увага була прикута до його правого коліна. За словами Івана, він отримав кілька важких травм, працюючи на будівництві: то впав з драбини, то на нього обвалилася гора шлакоблоків, то ще щось трапилося. І удари постійно припадали саме на праве коліно.

Іван, у минулому – хірург, досконало знав анатомію людського тіла і був наділений феноменальною пам'яттю.

– Лікарі вважали, що в мене пошкоджений медіальний надмищелок. Але рентген показав забій голівки малогомілкової кістки, – говорив він приглушено-хриплавим голосом, час від часу торкаючись рукою до свого коліна.

Цікаво, що коліно було єдиною темою, котра викликала в Івана якісь емоції. Про все інше – про своє минуле хірурга, Україну, рідних, яких він там залишив, Америку, навіть про себе самого Іван говорив байдуже і відсторонено, як про щось, що для нього нічого не значить або значить дуже мало. Зате коліно – ось де зарита собака всіх його життєвих проблем! Загалом на сесіях ми з Іваном обговорювали тільки його коліно.

У свідомості Івана воно не просто боліло. Коли він почав мені довіряти трохи більше і вже не боявся, що я вважатиму його божевільним (Іван вважав себе абсолютно здоровим), він ознайомив мене з іншими властивостями свого коліна.

– Ви чуєте, чуєте? – насторожено питав він, встаючи з крісла і роблячи кілька кроків кабінетом. – Чуєте, як воно хрустить? Хр-р, хр-р, чуєте?

До того ж “хр-р” він вимовляв з приспівуванням, і я підозрював, що йому відчувається не просто хрускіт, а хрускіт мелодійний, колоратурний.

– Усе, нібито стихло, – він зупинявся, напружуючи слух. Потім знову обережно робив крок і знову завмирав. – Ні, хрустить, хрустить...

“Отже, так – треба стабілізувати його сон і апетит. Спробувати перефокусувати інтереси хворого на інші об'єкти крім правого коліна”, – намічав я лінію його лікування.

Зрозуміло, Іван звернувся до психіатричної клініки не для того, щоб його переконали в тому, ніби його коліно зовсім не болить або ж болить не так, як йому

здається. Зовсім ні. Причина в нього була конкретна: Іванові був потрібен лист для суду, що, мовляв, унаслідок отриманих на будівництві травм він страждає на важку депресію.

І тут ми разом із Іваном опускаємося з першої, найвищої сходини і під хрускіт його нещасного коліна перевалюємося на сходину нижче, де Іван привідкривається для нас не просто як безневинний міський божевільний, а як соціально небезпечний тип.

XXX

Моя супервайзерка Сандра. Кілька слів про неї. Вона була досить привабливою і розумною. Жила в Лонг-Айленді, була заміжня вдруге, мала дорослу доньку та пасинка.

Раз на тиждень вона вислуховувала мої звіти про проведені сесії з пацієнтами й ми разом розбирали їхні справи.

—... Не знаю чому, але ваш Іван викликає в мене серйозну стурбованість. По-перше, він належить до так званої групи ризику: самотній білий чоловік, вік – за п'ятдесят, зловживає алкоголем. Два роки тому він чомусь лежав у психлікарні. Додайте до цього історію з його рідним братом, який, якщо не помиляюся, застрелився.

– Так, місіс Сандро, ви праві. За словами Івана, його брат був офіцером, був на війні в Іраку і там його контузило. Повернувшись додому, він почав пити і застрелився, цілком імовірно, в стані білої гарячки.

Вона на мить заплющила очі:

– Щось з вашим Іваном не так. Лише б він услід за братом не надумав накласти на себе руки. Не забувайте: суїцидність має спадкові корені! Моя інтуїція підказує, що з Іваном потрібно працювати дуже обережно.

– О'кей, місіс Сандро, буду обережним. Однак наслідуюсь заперечити – Іван абсолютно холодний чоловік, я б відніс його до класу земноводних, він щось на зразок

ящірки чи тритона. Щоб накласти на себе руки, потрібні сильні емоції, пристрасті, ідеї. Іван же, пробачте, ні риба, ні м'ясо. Йому від нас потрібні лише листи для адвокатів. Знаєте, скільки в нього позовів у міських судах?! П'ять! – Я підняв руку з розчепіреними пальцями і, перераховуючи, загинав кожен палець. – Два позови щодо травм на будівництві: він звинувачує будівельні компанії, де працював, що вони нехтують правилами безпеки. Далі: позов до автомобільної аварії – не сумніваюся, що цю аварію він підлаштував. Ще позов проти міської влади – через те, що він впав на ескалаторі в метро, мабуть, був п'яний. І один позов до супермаркета: він купив там несвіжий йогурт і отруївся ним, що у результаті нібито призвело до видалення апендикса. Він – вимагач і симулянт, ось хто він. Такий тип ніколи не накладе на себе руки, скоріше будь-кого зажене в могилу! – Я закінчив свою трибунну промову з певним роздратуванням у голосі, бо мою думку, думку досвідченого психотерапевта, зовсім не враховують.

Сандра тим часом розглядала свої нігті з новим манікюром:

– Може, ви й праві, Германе. Але знаєте, у мене колись був пацієнт, також позбавлений будь-яких емоцій, з класу земноводних, як ви висловилися. Я працювала з ним більше року. Коли на одній сесії нам нарешті вдалося розколоти його душевний лід і проникнути в його таємницю, він зірвався з цього самого крісла, на якому ви зараз сидите, і заледве не задушив мене, – Сандра піднесла руки до свого горла, показуючи, як її намагалися задушити. – Германе, все ж таки поцікавтеся в Івана подробицями загибелі його брата.

XXX

– Послухайте, містере Іване, перестаньте вдавати дурня! Ви потрапляєте в автомобільні аварії, падаєте зі сходів, на вас завалюються шлакоблоки, у вас ламаються

кістки, рвуться сухожилля, і ви жодного разу не задумалися, чому з вами це відбувається? Ви не бачите в цьому нічого надзвичайного? Ну добре, людина може потрапити в автокатастрофу, отримати травму на роботі, згоден, у житті всяке буває. Припустимо, після першого нещасного випадку людина не буде глибоко задумуватися про несправедливість долі, після другого зазвичай виникають питання. А у вас, Іване, нещасні випадки трапляються заледве не щомісяця. І ви жодного разу не спитали себе чи Бога – чому? Не знаю, чи ви читали Біблію, знамениту “Книгу Йова”, де праведник Йов після кожного удару звертався до Неба зі стогонами і криками. Але ви, ви?! Невже ви жодного разу не обурювалися такою жахливою несправедливістю?

– Ні. Я за натурою реаліст. Трапилося, отже, трапилося, нема чого філософію розводити, – сухо відповідав Іван.

– О’кей, вам наплювати на філософію, у Бога ви також, судячи з усього, не вірите. Але тоді скажіть: ви насправді впевнені, що вам за все повинні виплачувати грошові компенсації? Припустимо, людина отримала травму і втратила працездатність. Так, якийсь час, поки вона не відновиться, їй потрібна грошова допомога. Але ви, судячи з ваших же слів, на жодній роботі в Америці не затримувалися більше пів року – отримували чергову травму і відразу ж бігли до адвоката. Дивіться, що відбувається: ви купили в супермаркеті зіпсований йогурт із простроченою датою, від якого, як ви запевняєте, у вас був сильний пронос. О’кей, буває. І ви, колишній хірург, який колись робив складні операції на відкритій черевній порожнині, злякалися проносу і побігли в лікарню до “швидкої допомоги”, де цей ваш візит зареєстрували. Потім, через місяць, у вас трапилося запалення апендиксу. Вам роблять легку операцію, видаляють його, і після цього ви подаєте позов у суд проти супермаркету, доводячи, що начебто через те

отруєння йогуртом у вас сталося запалення апендиксу. Супермаркет, щоб не доводити справу до розгляду в суді, виплачує вам десять тисяч доларів! Важко повірити! При цьому ви вважаєте себе безневинною жертвою. Хронічний вимагач – ось хто ви, – підсумував я.

Іван нахмурився, його обличчям пробігла тінь розгубленості, навіть переляку.

– Ви хочете, щоб я більше до вас не приходив? – спитав він, його голос затремтів.

Він якось увесь стиснувся в кріслі; його очі, тьмяні після перепою, забігали. На його обличчі відобразилося щось від дитини – нещасної, яку всі покинули і яка нікому не потрібна.

– Ні, я зовсім не хочу цього. Певною мірою я вам навіть співчуюю, – буркнув я. – Але, розумієте, те, що ви робите... я не можу виправдати. Ви справді переконані, що маєте право на ці гроші? Ви дійсно вважаєте, що один ваш пронос коштує десять тисяч доларів?

І тут обличчя Івана, вкотре за цю сесію, змінюється. Вірніше, обличчя залишається нерухомим, лише трохи відкривається рот, губи викривлює дивна усмішка...

– Так, я впевнений, що вчиняю правильно. Так, мені всі винні, – його очі дивляться чи то на мене, чи крізь мене і бачать...

Що вони бачать, – ці тьмяні з перепою, холодні очі тритона, цієї ящірки, що завмерла на піску? Від його усмішки у мене пробігає спиною холод. У цю мить я чомусь не сумніваюся, що Іван здатний убити. І вб'є, вб'є з цією холодною, кривою усмішкою.

“Справжній соціопат, який не знає ні про закони моралі, ні любові”. Я мимохіть відштовхуюся ногами від підлоги, і моє крісло на коліщатах відкочується від цього суб’єкта подалі.

– Ви просили мене підготувати листа для вашого адвоката. Ось, будь ласка, – я простягаю йому конверт з логотипом нашої лікарні.

Іван бере конверт, кладе його до внутрішньої кишені свого старого піджака:

– Дякую, лікарю.

Дивиться на годинника і, побачивши, що вже пройшло сорок три хвилини, починає збиратися.

Я сиджу мовчки. Заради чого Іван поїхав з України, залишивши там матір, усіх рідних, посаду хірурга і вже десять років тиняється в Нью-Йорку, наче вітер носить його як зім’ятий аркуш паперу будовами, судами і лікарнями?

Несерйозна, бездушна людина, – подумки ставлю йому остаточний діагноз, потискаючи на прощання його холодну руку.

Іване, вибач мені мою поверховість.

Глава 2

Перо моєї ручки знову крутиться навколо загадкового слова “кохання”. Незрозуміло, чому кохання, наче локомотив, тягне за собою весь цей бутафорський антураж – солов’їв, троянди, шампанське в льоді, усякі там сльози, ножі в серці? Хто винен у цьому? Бульварні романи? Кіно?

Я пригадую історію молоденької пацієнтки. Від дівчини пішов бой-френд. Прагнучи повернути його, вона зателефонувала йому і сказала, що ввімкнула газ, усі

чотири комфорки: “Прощай, коханий, прощай навіки!” Але бой-френд був рішуче налаштований на розрив. Замість того, щоб кинутися рятувати подругу, він зателефонував у “911” і повідомив, що така така-то, за такою-то адресою збирається накласти на себе руки, вже ввімкнула газ.

Потрапивши до психлікарні, дівчина найбільше обурювалася “жахливою підлістю” свого колишнього хлопця. Так, без сумніву, він вчинив не по-джентельменськи. У будь-якому разі, драма, що красиво починалася, мала б так само красиво закінчитися: сльозами, хай навіть ляпасами. Але точно не психлікарнею, де бідолашну дівчину змушували приймати таблетки і протримали під наглядом цілий тиждень (на своє нещастя, газ для правдоподібності вона справді ввімкнула, гадаючи, що після телефонної розмови колишній коханий негайно примчить до неї).

Однак навіть у цій трагікомічній історії є свій пафос – ридання, погрози накласти на себе руки, пожежники і санітари, що приїхали й почали вдягати кисневу маску на обличчя до смерті переляканої дівчини.

Але що сказати про “кохання без галасу”, про кохання тихе, похмуре, що живе в хворій душі і, як ракова пухлина, пустило обширні метастази? Що сказати про кохання не голлівудське й не королівське, а про кохання невідомого і нікому не потрібного Івана, що нидіє на будовах Брукліна? Хто скаже слово про нього?

XXX

Нью-Йорк догорав в осінньому багрянці. Я припаркував машину і йшов до лікарні у натовпі перехожих, які вічно кудись поспішали.

Я не припиняв думати про Івана. Я відчував, що стою на порозі якоїсь його страшної таємниці, намагаюся туди проникнути, спуститися з ними сходиною нижче, але

він, як фокусник-ілюзіоніст, водить мене навколо, зберігаючи при цьому байдуже обличчя.

Мене мучили питання, десятки “чому”. Як пояснити його дивну поведінку? Так, без сумніву, він вимагач, намагається отримати гроші нечесним шляхом, вважаючи, що має на це моральне право.

Але, якщо глянути з цієї точки зору, то, мабуть, чверть населення США поводить ся так само. Судяться через випадково вилиту на штани гарячу каву у кафе, через тарганів у готелі, за поплескування по плечі на роботі – сексуальне домагання. Зграя адвокатів завжди готова прислужитися таким псевдожертвам.

Однак у випадку з Іваном справа набагато складніша. Хоча б тому, що він насправді отримує травми. Я не раз звертав увагу на синці, порізи на його руках і обличчі, на темні від ударів нігті. На мої питання він відповідав: “Випадково вдарив себе по пальцях молотком” або “порізався, коли голився”. Але чому так часто? Був п’яний? З похмілля? Іван хоч і любив випити, але алкоголіком не був, тому важко припустити, що в усьому винен тільки алкоголь. Якось, роздягнувшись до пояса, він показав мені грубі рубці на плечах. У його медичній картці були зазначені чисельні переломи і забої.

Він використовував своє тіло як засіб для добування грошей. Але, якщо він хотів прибрати до рук трохи грошей, то навіщо при цьому так себе калічити? Навіщо такою ціною?

Я не знаходив пояснення і його впертому ухилянню від будь-яких розмов про Бога, віру, пошук сенсу життя, про все, що він зневажливо називав “балаканиною філософів”, не здогадуючись, яких струн він торкається у душі випускника філософського

факультету, котрий сидить навпроти. Не хотів він і розповідати про деталі загибелі свого брата.

Я радив йому ходити в кіно і в музеї. Перед сном – гуляти на свіжому повітрі. Зрозуміло, не вживати алкоголю і приймати прописані ліки. Я розраховував, що Іван – сам лікар у минулому – розуміє важливість цих засобів для боротьби з його депресією, в яку я, чесно кажучи, вже зовсім не вірив. Вірніше, я, звичайно, бачив, що його обличчя зовсім не випромінює щастя, що він навіть страждає, але страждає “не так, як належить страждати депресивним пацієнтам”.

Питання, питання...

Глава 3

Усі мої спроби викликати в Івана відвертість, усі “емоційні провокації” ні до чого не призвели. Крім того я навіть став помічати, що чим більше я наполягаю, тим більше він закривається в собі. Однак з якоїсь причини, незрозумілої для мене до кінця, Іван продовжував відвідувати сесії.

Він щоразу починав ту ж саму пісню про своє коліно. Він програв судовий позов у справі про травму, яку отримав на будівництві. І був цим дуже засмучений, адже розраховував отримати тисяч тридцять. Звинувачував адвоката, суддю і боса фірми, будучи впевненим, що всі вони змовилися проти нього. Час від часу я складав для нього нові листи до адвокатських контор. Іван стверджував, що скрізь проти нього плетуть змови.

У той же час я бачив, що він ні за що не хоче розлучатися зі мною. Ніби він хотів від мене ще щось окрім листів. Щоразу, коли я починав мову про “сумнівну користь від його лікування”, в очах Івана спалахував такий жах, що мені ставало його шкода.

Так, я був єдиною людиною, можливо, на цій Землі, що під час кожної зустрічі слухала його впродовж 45-ти хвилин, хай навіть механічно киваючи головою, хай навіть змагаючись зі сном і часто поглядаючи на годинник. Але все ж таки БУВ з ним.

За порадою Сандри, я прочитав книгу англійського психіатра Рональда Ленга “Розколоте “Я”. У цій роботі Ленг пропонує таку методику: не сперечатися з хворим, ні в чому його не переконувати, а намагатися ПРИЙНЯТИ його таким, яким він є, включно з його нав’язливою маячнею, ілюзіями, страхами і т.і. Тобто лікар має подумки переміститися у світ хворого, не втрачаючи при цьому зв’язку зі світом реальним.

І я “ввійшов” у маячню Івана, став в усьому з ним погоджуватися.

Запрацювало! Не сесіях він уже не сидів бовдуром, монотонно повторюючи одне і те ж. Голос його звучав твердіше, з інтонаціями, в очах з’являвся вираз чи легкого смутку, чи несміливої радості. У будь-якому разі – якісь емоції.

У хвилини пожвавлення, коли його губи викривлювала посмішка, відкриваючи дрібні зуби, а в очах на мить спалахував дикуватий блиск, мені щоразу ставало моторошно, я думав: дай такому ножа – він заріже, рука не затремтить.

Однак я все одно продовжував “входити в його маячню”. Так, проти нього є змова. Так, він безневинна жертва суддів, лікарів і адвокатів. Так, він має право на десятки тисяч доларів компенсації за отримані травми. Так, його коліно хрустить, скрипить і навіть свистить.

Між нами нарешті виникло щось на зразок взаєморозуміння, він почав мені довіряти. Ми поступово звертали й на інші теми – говорили про його минуле, його родину, про загиблого брата і обставини його смерті.

Іван чомусь дедалі більше напружувався, на його обличчі виникав вираз зацькованості й відчаю. Ми разом із ним заходили до якоїсь наелектризованої зони страху...

XXX

–...Я не хотів робити ту операцію. Розумієте, у хірургії це не вітається, коли лікар оперує своїх близьких. У будь-яку хвилину може затремтіти рука і... – Іван на мить замовк. Однак його обличчя було спокійним, я б сказав, байдужим. – Але брат сам наполіг на цьому. І вона також.

– Хто – “вона”?

– Його дружина.

– А на що він хворів?

– У нього виявили виразку шлунку, що проникає в підшлункову залозу. Потрібно було терміново видалити частину шлунку. Така операція – не з найпростіших, але водночас і не надто складна. Я робив таке багато разів. У ті роки ми користувалися спеціальними затискачами, їх називали “крокодилами” – ними перетискали весь шлунок. Я встановив цей затискач, але, як мені здалося, не дуже вдало. Потрібно було поправити, але... Я на мить відволікся, згадав чомусь про дружину брата, що сиділа в залі очікування... Я дуже хвилювався. Медсестра подала мені пінцет, але я впустив його на підлогу. Я спітнів так, що краплі поту рясно потекли мені в очі. Медсестра почала

втирати мені піт серветкою, а асистент запитав, чи зі мою все гаразд. “Так, усе гаразд”. Я залишив усе так, як було, і продовжував працювати далі.

Він довго дивився у вікно.

– Цей “крокодил” зіскочив. Почалася масивна кровотеча. Асистент намагався перетиснути судини, але затискач зіскакував. До того ж у пацієнта погано згорталася кров. Становище ставало критичним. Я так і не зумів зупинити кровотечу. Смерть настала через тридцять сім хвилин.

На обличчі Івана, який закінчив свою розповідь, як і раніше, не було жодного виразу. Це була гіпсова маска. Ніби він щойно розповідав не про смерть рідного брата від його ж руки, а про мурування цеглою на будівництві. “У цієї людини замість серця – шматок льоду,” – подумав я.

Іван устав, накинув на плечі пальто, пробурмотів: “До побачення” і, навіть не потиснувши мені руку, пішов.

Я не був упевнений, що він з’явиться знову. Але через тиждень, у призначений час, він постукав у двері мого кабінету...

XXX

Його брат – офіцер – був у складі українських миротворців на війні в Іраку і там його контузило. Повернувшись з Іраку, він вийшов у відставку і відкрив свою автомайстерню. У нього все складалося чудово: гроші, молода вродлива дружина, донька. Була лише одна слабкість – він дуже любив випити. І в п’яному чаду часом погрожував усіх перестріляти, а потім поквитатися і з собою. Але до того, що сталося, це все має дотичне відношення.

Брат був одружений із жінкою, яку таємно кохав Іван. Через це кохання особисте життя Івана не склалося: у нього були стосунки з жінками, але він так ніколи й не одружився. Дружина брата давала йому туманні аванси, які ставали обнадійливішими в міру того, як її життя з багатим чоловіком-п'яницею ставало гіршим.

А потім у брата виявили небезпечну виразку, й Іван – хірург обласної лікарні – погодився робити операцію. Фінал відомий.

З цього приводу, як і належить у таких випадках, у лікарні відбулася клінічно-анатомічна конференція. Професійної провини хірурга Івана Н. не знайшли. Затискач-“крокодил”, що зіскочив зі шлунку, – таке може трапитися з будь-яким хірургом! Так, напередодні він не перевіряв кров пацієнта на згортваність. Але в повсякденній практиці обласної лікарні таке трапляється. Що таке аналіз крові?! Часто якщо раптом виникає потреба робити переливання, у відділенні навіть немає під рукою крові потрібної групи.

Не винен Іван. Він має заспокоїтися, пережити те, що трапилося, і працювати далі. “Звичайно, шкода. Звичайно, трагедія. Рідний брат! Ох, даремно ти взявся за цю операцію, краще б її робив хтось інший. Тримайся, Іване...”

Але Іван не тримався. Він більше ніколи так і не став до операційного столу, не взяв до рук скальпеля. Не зміг. Його мучив страх знову зробити помилку. Він залишив хірургію, жив, перебиваючись випадковими заробітками. І з дружиною брата не зійшовся, вона потім вийшла заміж за іншого.

Він виграв у лотерею грінкарту, зібрав речі і поїхав до Штатів. Поїхав назавжди.

Думка про вбивство! Ось що його терзає! Іван переконав себе у тому, що навмисно не поправив той нещасний затискач. Так, хай йому привиділося обличчя дружини брата, що сиділа під час операції в залі очікування. Хай він навіть згадав у цю мить, що вони вже

мали з нею інтимні стосунки. Хай заздрих братові і навіть бажав йому смерті. Хай! Але насправді вини за ним немає. Є тільки затьмарення розуму – піднявся рій темних думок, які потягли за собою весь душевний мул. І порушилося відчуття реальності: Іван прийняв свої потаємні темні думки і бажання за реальність.

Як я міг звинувачувати Івана?! Хіба в нього нечуйне серце? Навпаки: серце в нього надто вразливе, надто м'яке для хірурга.

Та й хто я такий, щоб судити його? Чи здатний я досягнути всю глибину його страждання? Чи знаю я, якими муками він мучився під час тієї операції? І чим насправді він займався з того часу – лише карав себе! Падаючи зі сходів і ескалаторів, розбиваючись на будівництві і в автомобільних аваріях, б'ючи себе молотком по пальцях, ріжучи своє обличчя під час гоління, – хіба Іван не мстив собі таким чином? Хіба не був він стосовно себе жорстоким суддею і катом?

Глава 4

Наші сесії тепер мали зовсім інший характер. Ми облишили всю цю маячню з коліном і змовами. Щось трапилося, в душі Івана зрушилися якісь глибокі пласти. Мова його стала жвавішою. Він багато розповідав мені про свою колишню роботу у хірургії, про свою юність. У такі хвилини крізь сіру подобу здичавілої людини було видно іншого Івана. Я тьмяно вирізняв у ньому колись рішучого, уважного, мабуть, занадто прискіпливого хірурга. Навіть його пальці пожвавилися.

“Ось так, – думав я, – людина зняла з душі гріх того, у чому не винна, відкрилася”.

Часом у наших бесідах Іван намагався нагромаджувати незліченну кількість усяких анатомічних деталей, назв хірургічних інструментів і т.і. Я ж намагався донести до його

свідомості очевидне і найголовніше: він не винен у смерті брата, затискач зірвався випадково. Така реальність. Усе інше – самонавіювання, можливо, таємні бажання, які він сприйняв за реальність.

– Вам довелося пережити величезний больовий шок. У вас занадто чуйне серце, – запевняв його я, чекаючи, коли нарешті Іван почне мені вірити.

Він кивав головою, нібито погоджуючись, підтакував.

XXX

Одного разу на моє прохання він приніс свої фотографії.

– Це ви біля будинку зі своїм братом? Це ж треба, які ви схожі! А тут де ви? У лабораторії медінституту? Щурів і жаб там різали? – перебирав я світлини. – А це ви, як я розумію, в лісі на пікніку. Хто ця чудова жінка у ваших обіймах? Зізнавайтесь.

Він мовчав. Відірвавшись від фотографій, я глянув на Івана. І обімлів. У його очах були сльози. Його нижня щелепа судомно тремтіла, рот був відкритий, ніби він хотів і не міг видихнути.

І раптом сталося те, чого я найменше чекав. Обличчя Івана спотворилося в муці. Він схопився за голову й почав смикати на собі волосся так, ніби хотів його вирвати:

– Мерзотник! Мерзотник! Мерзотник! – з болем вигукував він. – А-а!..

У вікні начебто спалахнуло яскраве світло, освітивши для мене реальність. Невдала операція не була трагічною випадковістю, ні! Іван зробив усе, щоб той злочасний затискач зіскочив. Він убив, убив брата заради жінки, з якою був у змові!

– Не треба, не треба... – підійшовши до Івана, я з усієї сили стиснув його напружені тремтячі руки, притиснув їх до своїх грудей. – Не треба... Перестань...

XXX

– Отже, Іван зумисно вбив свого брата. Щоправда, я в цьому не сумнівалася, коли дізналася, що саме він його оперував. А якщо тут ще й замішана жінка... – сказала Сандра, коли я розповів їй про свою останню сесію з Іваном. – Але я гарантую: він ні за що не зізнається в убивстві. Здається, я добре розумію, що це за людина. Він не зізнається ні тобі, Германе, ні взагалі нікому у світі.

У відповідь я розвів руками: мовляв, не сперечаюся, поживемо – побачимо.

– Що ж ти тепер збираєшся робити? Як думаєш його лікувати?

– Хочу переконати його піти до церкви. Мені здається, що психотерапія тут уже безсила.

– А Іван віруючий?

– Ні.

Сандра задумливо погладила пальцем підборіддя:

– Церква, молитва... Віра іноді допомагає більше, ніж будь-які ліки. Мені потрібно про це подумати. Час у нас є, ситуація поки що не критична.

Глава 5

Того дня дощило, було холодно і вітряно. Ми з Іваном вийшли з метро і крокували вулицею, переступаючи через калюжі. Іван ішов, тримаючи руки в кишенях пальта в клітинку. Він зізнався, що напередодні ввечері випив дві чарки горілки (часом не пів пляшки?), але якби там не було, до ранку він встиг протверезитися.

Проминувши продуктову крамничку і банк, ми опинилися біля невисокої будівлі під куполом з хрестом. З дверей церкви виходили чоловіки і жінки різного віку, дехто з

дітьми. Вони відкривали парасольки, хрестилися обличчям до храму і йшли. Судячи з усього, літургія щойно закінчилася.

– Ну, з Богом, – сказав я, перехрестившись, відчинив двері церкви і пропустив Івана вперед.

Знизавши плечами, він увійшов досередини. Там зняв шапку і розстебнув пальто. Останнім часом він занедбав себе, не розчісувався й не голився.

– Зараз я все розвідаю, почекай на мене тут, – сказав я і пішов шукати священника.

За віросповіданням я – православний, хрестився у Києві, ще коли вчився в університеті. Похрестившись, спершу я дуже захоплювався всім, що мало відношення до православ'я: читав священну літературу, ходив із приятелем на церковні служби. Але та наша релігійність, як я тепер розумію, мала якийсь викривлений, неповноцінний характер. Так, були бажання, поривання. Багато мудрування, балаканини, очікування незрозумілих див. Не було головного: розуміння, що віра – це постійний подвиг смиренності перед Волею Бога. Тому незабаром настало охолодження. Нагрудний хрестик я, як і раніше, ношу, але релігійною людиною не став і до церкви ходжу рідко.

Однак зараз мова не про мене. Іван також не був релігійною людиною. Він сповідував, за його ж висловом, “тверду віру в закони природи”. Але з моєю пропозицією піти до церкви на молебень, як не дивно, погодився відразу.

Після тієї сцени в моєму кабінеті у нього ніби зламався внутрішній стрижень. Уся громіздка життєва конструкція Івана – бридкої істоти, на яку він перетворився за останні десять років, – завалилася. Уся маячня про змову і хвороби, яка так довго його рятувала, зникла, але нічого на заміну не з'явилося. Він зовсім розгубився, не знав, як жити далі.

Більше не просив листів для адвокатів, перестав цікавитися справами щодо своїх безконечних позовів у судах. Він ніби повністю довірив свою долю мені.

Я ж був переконаний: єдине, що Іванові зараз потрібно, – це ПОКАЯННЯ. Покаяння перед Богом, у якого, так чи інакше, вірить кожен. І нехай цей наш спільний молебень буде його першим кроком до світла. Інакше він опуститься у ще більший відчай, продовжуючи калічити і руйнувати себе.

Я не сказав Іванові прямо про це, але вгадував правильно: він знає, що я проник у його таємницю. Між нами ніби виникла таємна змова. Тільки я і він (а, ще та красуня у Чернігові) знали страшну правду про смерть його брата.

Я не повідомив Сандру про цей наш “релігійний похід”. Я вирішив діяти самостійно, покладаючись на свою професійну інтуїцію.

Отже, я вмовив Івана піти разом зі мною до православної церкви. Я завчасно телефоном дізнався, що в неділю після літургії там буде загальна панахида, тобто священник відслужить молебень за кількома померлими.

Брата Івана не хрестили, тому поминати його відповідно до правил не можна було. Якщо не подаєш поминальну записку, то жодних грошей священникові платити не потрібно. Якщо подаєш – бажано заплатити доларів десять-двадцять. Усе це мені пояснив якийсь чоловік, що стояв біля церковної крамнички, де продавали свічки.

Тим часом Іван, як старанний школяр, сидів біля стіни на стільці, поклавши на коліна руки з розбитими пальцями. Його лоб закривали нерозчесані патли. Коли наші очі зустрілися, він раптом почав якимось по-дурному усміхатися. Але мені здалося, що його обличчя просвітліло зсередини. В нього з’явилося щось від того Івана, якого я бачив на світлинах часів його молодості.

Так, як мало ми говорили про його життя! Адже упадав він колись у юності за дівчатами, мріяв про кар'єру лікаря. Можливо, любив слухати солов'їв, кажуть, у лісах на Чернігівщині солов'ї співають так, що, почувши раз, не забудеш ніколи. Ми з ним повинні поворушити ще багато, багато що, аби він припав до своїх чистих джерел. Хай людина спіткнулася, хай навіть переступила межу. Але він не повинен вічно почуватися вигнанцем! Він має право на прощення. Хай не від людей, але від Бога.

Останні мої сумніви щодо того, чи я прийняв вірне рішення щодо молебню, зникли.

...У правому притворі храму на панахиду вже збиралися парафіяни. Худорлявий, середнього зросту бородатий священник, з кадилом у руці, про щось розмовляв із жінкою біля Розп'яття. Я дав священникові поминальну записку з іменами моїх померлих бабусь, запитав про оплату.

– Добре, дякую. А гроші заплатите після панахиди, – сказав священник.

Я купив кілька свічок, одну дав Іванові:

– Незабаром почнеться панахида. Наша справа – просто стояти. Якщо хочеш – подумки поминай свого брата. Постав свічку за упокій його душі. Власне, це все. А потім, у клініці на сесії, поговоримо про цей день. Тебе щось непокоїть? – запитав я, помітивши, що Іван почав підозріло роздивлятися навколо, а на його обличчі відобразилася легка тривога.

– Ні, все нормально, – відповів він.

Але коли Іван підніс свою свічку, щоб запалити її від вогника моєї, я помітив, що його руки дуже темнуть. Після перепою? Від страху?

Молебень ще не почався, і я, обійшовши церкву, роздивився ікони і частинки мощей у коробках-мощовиках темно-горіхового кольору. У храмі пахло хвоєю, воском і ладаном. Ці запахи нагадали мені запахи лісу під Києвом, походи за грибами, озеро у Пущі-Водиці, де в нас була дача. Це озеро давно затяглося мулом і баговинням, але там ще були щуки і навіть ондатри...

– Ви на панахиду? То йдіть, уже почалося, ви шо, не бачите? – звернулася до мене якась жінка у хустці.

І це “шо” у Нью-Йорку навіяло стільки різноманітних, глибоких до болю спогадів про Україну...

– Благослови, Влади-и-ко...

Священник дзвенькав ланцюжком кадила. З кадильниці випливали сизі хмарки диму і, підіймаючись до стелі, повільно танули. Я стояв біля ікони Божої Матері, обкладеної сосновими гілками. Запах хвої відносив мене в ліс під Києвом. Почувши, як священник прочитав у списку імена Марія і Ольга, я згадав своїх бабусь. Бабуся Ольга загинула через кілька років після війни, а бабуся Мура (так бабусю Марію називали в нашій родині) дожила до вісімдесяти трьох.

У квартирі бабусі Мури на підвіконні у горщиках росли калачики і помідори. А в спальні, в кутку, висіла ікона Миколи Чудотворця у срібній, потемнілій від часу оправі. Коли я йшов з її квартири, бабуся завжди хрестила мене; вона стояла в дверях, спираючись на палицю, сива, зі щоками в зморшках... Я пригадав і її могилу на Байковому кладовищі, хрест за чорною низькою огорожею, яку ми підфарбовували кожної весни...

– Я піду, добре? – несподівано промовив Іван, доторкнувшись до мого ліктя.

– Зачекай, ще не закінчилося.

– Мені набридло. Голова болить, – він ніяково знизав плечима, мовляв, що зробиш, так вийшло.

– Господи-и І-ісусе Христе, пом’яни-и рабі-ів Тво-о-їх... – співав священник і знову читав зпоминальника імена померлих.

Жінки зітхали, хрестилися, витирали сльози. Над тремтливими вогниками свічок вився дим, сотні, тисячі, мільйони цих вогників, що пливли у вічність, відображалися у срібних оправках і склі ікон.

– Пом’яни ра-а-бів Тво-о-їх... – тягнув священник, ще більше розмахуючи кадилом. Кадильниця видихала блакитно-сірі хмарки, які, танучи, підіймалися дедалі вище й вище, над червоними лампадками, над образом Розп’ятого, над хвою, туди, до купола...

– Ну добре, йди. Побачимося у вівторок, – сказав я, потискаючи Іванові руку.

Я подивився йому вслід – він на ходу застібав пальто і надягав на голову зимову шапку. Раптом мене охопила дивна злість. Захотілося... чого? Але за яким правом я намагаюся бути чийось пастирем, вимагаю, щоб людина “рятувалася за моїм рецептом”? Зрештою, чому я вважаю, що Іванові взагалі потрібне покаяння?

Я намагався не думати про Івана і вирішив достояти до кінця. Правда, панахида тягнулася так довго, що я навіть пошкодував, що не пішов разом із ним. Якби я не пообіцяв священникові заплатити, точно пішов би.

Молебень закінчився. Вийшовши з церкви, я попрямував до метро. Накрапав дощ і дув холодний вітер.

Неподалік від входу до метро стояли поліцейська машина і “швидка допомога”. Два копи, загородивши вхід до метро, заспокоювали людей, що зібралися, обіцяли, що незабаром усіх впустять досередини, мовляв, вони розуміють, що всі поспішають, але потрібно почекати.

Моїм серцем пробіг холод.

– Відійдіть убік! – звелів поліцейський натовпові, відповівши щось по рації.

Усі слухняно відійшли, лише одна старенька не припиняла голосно обурюватися і не захотіла виконати вимогу стража порядку. Копові довелося відсунути неслухняну бабусю, як кеглю.

Сходами із підземки санітари винесли на залізних ношах Івана. Він був загорнутий у сірий брезент і зв’язаний трьома широкими ременями. Іван мукав, крутив головою, дригав ногами, намагаючись вирватися з цієї “гамівної сорочки”. Усе його обличчя було у крові.

Санітари зупинилися перед машиною “швидкої допомоги”. Відчепили ніжки, і під ношами розсунулася металева хрестовина.

– Один-два-три!

Ноші в’їхали до фургону. На кабіні заблимали вогні, завила сирена.

XXX

Він кинувся з платформи під поїзд, що під’їздив. Машиніст, виводячи поїзд з тунелю, все ж таки встиг загальмувати. Іван упав у заглибину між рейками, де зазвичай лежить сміття і по калюжах з мастилом бігають щурі.

Як я дізнався пізніше, Івана повезли в психіатричне відділення лікарні “Святого Луки”, що у Манхеттені. Достеменно так і не встановили, що це було – спроба суїциду чи

нешасний випадок? Згідно з записом чергового лікаря, Іван заперечував спробу суїциду, запевняючи, що послизнувся на платформі. Як свідчить той самий запис, він знаходився “у стані дуже сильної афектації”.Токсикологічний аналіз показав у його організмі наявність алкоголю.

Я, звісно, не сумнівався в тому, що Іван намагався накласти на себе руки. Не зміг витримати жах, який відкрився йому під час молебню, коли в тому димі і тінях він заглянув на хвилину в свою душу.

Згадалося, що два роки тому, невідомо за яких обставин, він потрапив у якусь психіатричну нью-йоркську лікарню і пролежав там тиждень. Можливо, він і тоді намагався, але не зміг покаятися?..

Глава 6

Іван лежав у психлікарні, а я, замучений докорами сумління, готувався відповідати. Пацієнт намагався накласти на себе руки! Це не жарт! Навіть якщо не вдалося достеменно встановити причину того, що трапилося, справу мали розглядати на робочій нараді медперсоналу нашої клініки.

У наступний четвер я мав виступити перед колегами, представити їм справу Івана. У клініці ніхто не знав про наші з ним відвідини церкви.

Увесь тиждень мене розривали сумніви: чи варто мені щиросердно у всьому зізнатися і “покаятися” у своїй сваволі, що ледве не спричинила загибель хворого? Але ж тоді – страшно подумати! – якими наслідками це може обернутися для мене: поставлять низьку оцінку або й зовсім не зарахують інтернатуру! Відправлять депешу в інститут деканові! Повідомлять у Раду психотерапевтів штату! У моїй душі роїлися страхи. Кілька

разів я був на порозі того, щоб провідати Івана у лікарні “Святого Луки”. Формально я був його лікарем-психотерапевтом, мене б до нього впустили.

Добре, прийду, – міркував я. І що? Попрошу його, щоб він “не проговорився”? Щоб не топив мене? Що ж це виходить? Іван ледве не наклав на себе руки, важко уявити, що зараз відбувається в його душі. І тут я приповзу до нього на колінах і почну вмовляти, щоб він не руйнував мою кар’єру?

А чи не вкладу я тим самим у руки Івана зброю, якою він зможе потім помститися мені? Почне мене шантажувати? Або, проконсультувавшись зі своїм адвокатом, подасть на мене позов до суду? Адже тепер він ще більше зненавидить і себе, і весь світ.

Словом, я почувався злочинцем, який приховує від усіх свій злочин і пов’язаний з Іваном таємною змовою. Однак цього разу жертвою був він, а я ніби був злочинцем, що штовхнув його на рейки.

Після вагань я все ж таки вирішив про молебень нікому не розповідати і до Івана в психлікарню не їхати. Хай буде що буде.

Я намагався не подавати й знаку, що хвилююся. У розмовах з Сандрою я тримався, мабуть, занадто невимушено, майже зухвало. Вона уважно читала мої звіти про сесії з Іваном, ставила мені запитання, готуючи таким чином до майбутньої наради. Професійний нюх підказував їй, що в цій історії зі спробою самогубства “не вистачає якогось важливого шматочка”, але про молебень не знала і вона.

За день до наради Сандра повідомила мені надзвичайно неприємну новину: Івана завтра виписують із лікарні і знову направлять до нас – продовжувати амбулаторне лікування!

Він прийде завтра. А-а...

Усю ніч напередодні наради я не спав. Крутився, дивився телевізор. Нарешті під ранок почав дрімати, але мій сон переривали кошмари: я бачив Івана в подобі ката, з сокирою в руках.

Глава 7

Звичайно ж, трагедія. Що може бути страшніше – самому обірвати нитку і увійти в п'ятьму, на віки вічні? Офіційної назви нема, але можна започаткувати її самому – суїцидологія. Або суїцидознавство. Як на чий смак.

Гадаю, це питання занадто серйозне, на ньому варто зупинитися.

В інституті, де я вчився, цей предмет називався “Суїцид та його запобігання”. Ми вивчали різні симптоми в стані і поведінці людей, які мали намір накласти на себе руки. Ми вивчали, які категорії людей в Америці входять до так званої групи ризику. Розглядали мотиви: чи спробу суїциду спричинило бажання привернути до себе увагу, чи все ж таки людина справді має намір піти з життя.

На цю тему написана неймовірна кількість книг, проводяться чисельні дослідження, опубліковані свідчення очевидців і навіть тих, хто насправді намагався, але дивом вижив. Усі як один зізнаються, що в останню секунду (коли хтось уже летів вниз головою з мосту чи натискав на гачок пістолета) до них приходило прозріння – розуміння, ЩО вони зробили. Тонни, тонни літератури...

Однак зараз ми намагаємося з'ясувати, що відбувається не в душі людини, а в СИСТЕМІ американської медицини, коли мова йде про суїцидного ПАЦІЄНТА.

Усі бояться. Страшно. Дуже страшно. А раптом пацієнт не тільки задумає, але й здійснить це?! Які тоді будуть наслідки для психотерапевта?

Здавалося б, як ти можеш знати, що спаде на думку хворому через п'ять хвилин після того, як він пішов з кабінету лікаря? Кого він зустріне? Куди піде? Що вирішить зробити?

Але не все так просто. Лікар усе ж таки відповідає. Відповідає у тому випадку, якщо проігнорував **очевидний** задум хворого піти з життя. Повторюю, мова йде про очевидні сигнали суїциду. Скажімо, пацієнт зізнався лікареві, що сьогодні збирається застрелитися і вже купив пістолета. Або написав передсмертну записку.

Однак межа між очевидними сигналами і неочевидними іноді розмита. Знайдуться родичі, друзі, іноді й сам пацієнт, якщо виживе, котрі заявлять, що лікар, мовляв, відпустив людину в жахливому душевному стані, от і сталася біда. Підключаються адвокати, почнуться неприємні розслідування, лікаря затакують по судах.

Я особисто жодного разу не зіштовхувався і ні від кого не чув, щоб психотерапевт втрачав ліцензію через суїцид пацієнта. Проте **теоретично** таке можливе.

Тому не дивно, що американські лікарі виявляють надзвичайну обережність, вважаючи за краще зайвий раз перестрахуватися, аніж ризикувати своєю ліцензією, посадою, кар'єрою. Запідозривши щось, поспішають викликати “швидку”, щоб пацієнта відвезли до найближчої лікарні. “Нехай там з'ясовують і відповідають за наслідки. Моя спина прикрита”.

Наведу приклад, що підтверджує, яким серйозним є питання суїциду в американській системі медицини, аж до абсурду. Коли я проходив практику у клініці в Гарлемі, несподівано виплила справа одного пацієнта, який відвідав цю клініку вперше і востаннє аж.. два роки тому. Хлопця зареєстрували і призначили день, коли він мав з'явитися до лікаря.

Жодних небезпечних симптомів у нього не помітили: леза при собі не мав, пістолета також, а в залі, поки йому оформляли папери, на нього чекала весела подруга. На перший погляд, у нього не було серйозного психічного порушення – він скаржився на безсоння й слабкість. На прийом до лікаря він так ніколи й не прийшов. А два роки потому наклав на себе руки – застрелився на даху будинку.

Ця клініка в Гарлемі входила до складу міської лікарні. І коли самогубця з простреленою головою привезли до моргу цієї лікарні, електронна система показала, що він був зареєстрований в гарлемській клініці. Отже, колись був пацієнтом!

Машина зразу ж почала рухатися: в архіві знайшли тоненьку папку зі справою; з головного офісу приїхало високе начальство і адвокат. Запросили працівника, який два роки тому оформляв хлопця на прийом і давно забув, як той виглядав. З'ясуванню, чи не винен у чомусь персонал, чи не можна буде до чогось причепитися, присвятили аж три довгих засідання! Побоювалися, що батьки самогубця – їх почуття зрозумілі – подадуть на лікарню судовий позов.

А ще є інші пацієнти – так звані хронічні самогубці. Вони безконечно ходять кабінетами лікарів і тримають лікарів у напрузі: “Так, лікарю, я маю бажання поквитатися з життям. Але зроблю це не сьогодні. Сьогодні точно буду жити. А ось завтра... Поки що не знаю, завтра, може, й поквитаюся. А, може, й ні”. От і вирішуй, лікарю.

Іноді такі хроніки ковтають таблетки у ризикованих дозах, ріжуть собі вени. І відразу ж самі телефонують у “911”.

Хворі люди, зрозуміло.

Але деякі люди і справді періодично відчують велике бажання суїциду і не

впевнені, що зможуть з цим бажанням упоратися. Вони приходять до “психіатричної швидкої”, просять, щоб їх на певний час “зачинили”.

.....

Випадок з Іваном був іншим. Іван не шукав уваги від тих, хто його оточував. Нікого не шантажував погрозами піти з життя. Не звертався до “швидкої” за допомогою. Він кинувся з платформи під поїзд, що виїхав з тунелю. Його привезли до психлікарні, прив’язаним ремнями до нош, де він пролежав тиждень.

Що ж стосується мене, то я, поварившись у цьому “психотерапевтичному бульйоні” (майже три роки в інституті і на практиках), вже був дуже обережним щодо можливого суїциду моїх пацієнтів. На щастя, жоден із них руки на себе не наклав. Однак і мені не раз доводилося відводити сумнівних хворих до свого керівництва, викликати їм “швидкі”.

Іван був першим у моїй практиці, хто здійснив реальну спробу самогубства.

Глава 8

Раз на тиждень, кожного четверга, у просторій світлій залі проводилися наради медичного персоналу. Хтось із лікарів представляв на загальне обговорення справу свого найскладнішого пацієнта.

.....

– Тільки по суті, тільки по справі! Жодних гіпотез, жодних здогадок. Говори лише те, що відомо напевно, – давала мені останні настанови Сандра дорогою до зали, де мала відбутися нарада.

Треба сказати, Сандра також трохи хвилювалася, все ж таки я проходив інтернатуру під її безпосереднім керівництвом, за мої помилки вона, як супервайзер, також відповідала.

– О'кей, я зроблю все, як ти радиш.

... У кінці стола сидів суворий завідувач Річард Грубер. Лікарі, що зібралися, сіли у крісла і приготувалися слухати мою презентацію.

Розкладаючи перед собою папери, я крадькома глянув на скляну стіну навпроти, що відділяла залу від коридора.

– Отже, ось історія хворого: раніше, в Україні, Іван Н. був хірургом. Він заздрив своєму братові – успішному бізнесменові, власнику автомайстерні... трагічний інцидент під час операції... його мучили докори сумління... розвинулася важка депресія...

Увесь цей час я говорив за пам'яттю, лише іноді поглядаючи на лист паперу у руках. І раптом... за скляною стіною навпроти... Коридором повільно пройшов чоловік із скуйовдженим волоссям у сірому потертому пальті. Ні, не він. Усі божевільні чимось схожі один на одного: розхристані, недоглянуті. Блукають як тіні коридорами міських клінік і лікарень...

Почалося обговорення. Моїх американських колег відразу ж зацікавив суто фінансовий бік справи. Їм здалося дуже дивним, навіть неправдоподібним те, що Іван – хірург – заздрив успіхові брата – власника автомайстерні. Хіба таке можливе?

Зарплата хірурга в Америці вимірюється шестизначними цифрами, сотнями тисяч доларів. Це – у звичайних, рядових хірургів. Про світочів хірургії навіть згадувати не будемо. Багато американських хірургів часто виступають у пресі, ведуть свої радіо- і телепрограми, є поважними членами суспільства. А власник автомайстерні?

Дрібний господар у замащеному комбінезоні: приварити трубу глушника, заклеїти пробиту камеру колеса.

Вони почали мене про це розпитувати. Я підтвердив: так, в Україні таке можливе, тим більше, якщо мова йде не про Київ. Якщо середньостатистичний хірург звичайної обласної лікарні складе всю свою зарплату і гроші, отримані як хабарі, то все одно до рівня власника хорошої автомайстерні не дотягне.

Ця інформація – про жалюгідне становище лікарів в Україні – викликала такий жвавий інтерес, що про бідолашного Івана ненадовго забули. Американські лікарі не могли заспокоїтися, здивовано знизували плечами. І, мабуть, зайвий раз раділи, що народилися в Америці.

Потім Річард Грубер направив обговорення в потрібне русло.

Я мляво відповідав на питання, плутався у відповідях. Мною заволоділа незрозуміла апатія. Сандра, помітивши, що в мене несподівано занепав дух, намагалася заступитися за свого підопічного. Але де там! Почалися зауваження: мовляв, у роботі з Іваном я щось упустив, щось незрозумів.

– Зате яке терпіння потрібне було Германові у роботі з цим пацієнтом! – Сандра розсипала похвали на мою адресу. – Германе, розкажіть, як вам вдалося розплутати клубок темної душі цього хворого? Германе, що з вами?

– Мені потрібно вийти, терміновий дзвінок! – я підняв у руці свій мобільний. І, не дочекавшись нічийого дозволу, швидко рушив до дверей.

У коридорі – Іван! Він був без шапки, у поношеному пальті в клітинку, в якому я його бачив востаннє в церкві. Не розтуляючи губ, Іван широко усміхнувся. Мене завжди вражала ця його здатність – широко усміхатися, не розтуляючи губ. Його

обличчя було свіжопоголеним, правда, недбало, на краях широких щелеп темніли острівки щетини.

– Випустили з психлікарні. Ось так... – промовив він.

Іван ще не встиг закінчити, як я вже схопив його за пальто й потягнув за собою коридором. Він опору не чинив, ішов покійно, вірніше, чвалав. Ми опинилися біля дверей якогось кабінету, неподалік ліфта. Там, у кутку під стелею, висіла відеокамера.

– Ч-чорт! – я потягнув Івана ще далі, до вузького коридору біля туалету. Дістав з кишені дві зім'яті двадцятидоларові купюри. – Я знаю, знаю, що ти – вбивця! Але я нікому не розповім про це. Тепер бери гроші і йди! Йди...

Іван ошелешено витріщив на мене очі. Побачивши в моїх руках гроші, відсахнувся. Не міг зрозуміти, що відбувається. Незабаром у нього з'явилася якась здогадка. Його обличчя скривилося. Він подивився на мене з неймовірним презирством. Позадкував, прикривши обличчя руками так, ніби його з розмаху вдарили. Потім повернувся і пішов геть.

.....

– Що ж, колеги, час закруглюватися, – сказав завідувач після того, як я повернувся і нарада наблизилася до кінця. – Думаю, всі, хто хотів, уже висловилися. Герман, без сумніву, отримав для себе немало корисних порад. Психічний хворий у стані алкогольного сп'яніння кинувся під поїзд. На щастя, не загинув. Коли пацієнт до нас повернеться, ми зможемо скласти повну картину того, що трапилося. Що б там не було, Герману і його супервайзерові варто спостерігати за Іваном надзвичайно уважно, – завідувач зробив коротку паузу і несподівано додав: – А, взагалі, Герман блискуче працює з цим пацієнтом. Молодець!

XXX

Через кілька тижнів, коли страхи і пристрасті трохи вгамувалися, я зателефонував Іванові. Він не відгукнувся. Не відгукнувся ні на другий, ні на третій мій дзвінок. Пройшло ще трохи часу, і його справу закрили.

Як далі склалася його доля? Чи зумів він знайти в собі сили покаятися? Чи, можливо, повернувся до України? Одружився?

Однак, думаю, у нього ніщо не змінилося: він як і раніше п'є горілку, падає зі сходів, ламає собі руки й ноги. Судиться. Продовжуючи так страшно мстити собі і світові.

Як не дивно, все ж таки я був переконаний, що раніше чи пізніше ми з ним знову зустрінемося.

Але чому я так повівся? Чому? Тому, що погоджувався, коли потрібно було обуритися, ввічливо усміхався, коли потрібно було гнівно закричати. Усмішечка за усмішечкою, згода за згодою. Так прийнято. Такі правила. І ось так непомітно скотився.

Ганьба, лікарю Германе. Га-аньба!..

Психіатрія й тиранія

Тепер мова буде про жінку, з якою мені пощастило познайомитися в цій клініці. Про жінку великою мірою незвичайну. Хоча за своїм способом життя і манерою триматися вона здавалася найзвичайнішою.

Коли я з нею познайомився, Асі М. було не мало, не багато... вісімдесят три роки. Усі – і персонал, і пацієнти так її й називали – лікар Ася.

На зріст вона була невеличка, середньої комплекції. Її кругле обличчя з припухлими щоками обрамляло коротке, пофарбоване в каштановий колір волосся. Очі – світло-сірі; праве око після якоїсь операції було трохи булькатим, повіко лежало на ньому товстою складкою. Її голос ще був досить сильним, але коли у рідкісних випадках лікареві Асі доводилося розмовляти з кимось підвищеним тоном, у її голосі все ж таки вчувалася стареча хрипота. Для свого поважного віку вона ходила швидко і крок її був твердим.

Ось вона – у пальті, теплих чобітках і вовняній шапочці. З великою сумкою на плечі. Поспішає у лікарню. Сумка сповзає з плеча, поправляючи її, лікар Ася кумедно підстрибує.

Автобус, яким вона користувалася, зупинявся біля самої лікарні. Але через бажання більше рухатися лікар Ася виходила на дві зупинки раніше й ішла пішки. Вона сідала в автобус чи брала таксі лише тоді, коли переїщила злива або снігом замітало всі дороги.

Зазвичай я йшов до клініки тією ж дорогою і в той самий час, що й вона. Бувало, пропонував нести її сумку, але лікар Ася завжди відмовлялася. Отже, за час цих п'ятнадцятихвилинних “прогулянок” між нами виникли стосунки, що трохи виходили за межі вузькопрофесійних.

Бачу її, коли вона йде в американську лікарню. І бачу, коли вона йде Московою, більше пів століття тому, коли, закінчивши медінститут, вона переступила поріг психіатричного відділення однієї московської лікарні.

Взагалі, в цій історії треба перегорнути назад ще одну сторінку і спочатку опинитися у... Німеччині напередодні приходу до влади Гітлера.

Глава 1

Як відомо, у першій половині минулого сторіччя у Німеччині і Австрії було ціле сузір'я видатних учених – Зигмунд Фрейд, Ерих Фромм, Альфред Адлер, Віктор Франкл – список батьків-засновників шкіл психоаналізу можна продовжувати. Нова галузь медицини в ті роки бурхливо розвивалася, отримавши визнання і широке застосування в Європі та США.

Нечуваний підйом у Німеччині переживала і психіатрія. У першу чергу слід назвати імена Артура Кронфельда і Ериха Штернберга. Не тільки тому, що це були фахівці світового рівня, але також і тому, що в їх долях повною мірою відобразився звірячий норів тієї епохи.

Однак усе за порядком.

У 1932-му році проти Гітлера подали судовий позов: політичні опоненти звинуватили його в тому, що для ведення передвиборної кампанії він незаконно скористався грошима Беніто Муссоліні. Гітлер це звинувачення заперечував, до того ж так люто, що адвокати зажадали провести судово-медичну експертизу, щоб встановити його психічну адекватність.

Експертом був призначений Артур Кронфельд, відомий німецький психіатр, єврей, який довгі роки займався питаннями шизофренії та інших психопатологій. Упродовж кількох днів Кронфельд зблизька спостерігав за Гітлером, проводив з ним бесіди, щоб зробити свій висновок.

Чим закінчився цей судовий позов – невідомо. Документів не знайдено. Зате достеменно відомо, що через рік Гітлер прийшов до влади.

І з цього моменту багатьом ученим і лікарям жити в Німеччині стало практично неможливо. По-перше, серед психіатрів було чимало чистокровних євреїв, хтось був із “половинкою” чи “четвертинкою” єврейської крові. По-друге, перепорою для наукової діяльності стала нацистська ідеологія, якою було отруєно все у країні.

Рятуючись від тюрем та концтаборів, багато психіатрів були змушені поїхати з Німеччини. Хтось утік до інших європейських країн, хтось – до Штатів. Але двом – Артуру Кронфельду й Ериху Штернбергу – у середині 30-х вдалося потрапити до країни, де... всі люди щасливі, де народ і комуністична партія на чолі з товаришем Сталіном впевненим поступом майже прийшли до перемоги над усіма ворогами і до комунізму.

Там, у Радянському Союзі, соціалізм, звичайно, перемиг. Але, якою б потужною не була комуністична ідеологія, психічні порушення не підвладні навіть їй. На жаль, люди хворіють і при соціалізмі.

Неважко здогадатися, що обох утікачів з Німеччини відразу ж відвезли в Бутирську тюрму і, звинувативши їх у шпигунстві... Ні, нічого такого! У Радянському Союзі втікачів прийняли цілком привітно, віддавши належне їх заслугам як лікарів. У Союзі в ті роки психіатрія також була на підйомі, тому влада вважала, що ці два німецькі емігранти – світочі психіатрії – велика знахідка для пролетарської держави.

Кронфельд і Штернберг отримали провідні посади в науково-дослідних інститутах і лабораторіях. Їм відразу ж дали радянське громадянство, квартири, ошасливили всіма пільгами, які тоді мали видатні радянські вчені. Кронфельд продовжив займатися питаннями шизофренії, а Штернберг досліджував психози похилого віку.

До речі, це дуже складна і до цього часу мало досліджена галузь. Вважається, що психічні порушення проявляються тільки у ранньому або зрілому віці. Тобто до двадцяти-

тридцяти років. Однак це не зовсім так. Порушення психіки може виникнути в будь-якому віці, включно з похилим, коли тихий лагідний дідусь чи бабуся раптом перетворюється на агресивного монстра.

Так от, Ерих Штернберг був одним із перших вчених, хто вивчав психічні порушення в старих і розробляв способи їх лікування.

А в світі вже було дуже неспокійно...

У 1939-му році НКВС доручило Артуру Кронфельду дати психологічну характеристику керівникам третього Рейху. Сталін не міг розгадати намірів Гітлера, політичні стосунки між ними неодноразово діаметрально змінювалися – від дружніх до ворожих. Тому Сталін і його найближче оточення хотіли глибше зрозуміти фюрера “з медичної точки зору”.

А хто міг охарактеризувати Гітлера краще ніж Артур Кронфельд, який крім усього іншого був знайомий з фюрером особисто, будучи колись у Німеччині судовим медекспертом у його справі?

“Гітлер середнього зросту, вузькі плечі, широкий зад, товсті ноги; важка хода підкреслює погану будову його тіла. Невиразний рот, невеликі каламутні очі, малий череп, надто велике підборіддя підкреслюють відомий дегенеративний примітивізм. Він робить неймовірні гримаси, постійно перебуває в якомусь неспокійному русі. У нього бувають епілептичні напади. Гітлер – яскраво виражений психопат. Психопати такого зразка час від часу схильні впадати у депресію, з якої зазвичай виходять у стані неконтрольованої агресивності. Неконтрольована агресивність дозволяє їм забути про ризик і атакувати сильнішого супротивника, який через несподіваність і потужний імпульс того, хто нападає, не здатний чинити йому адекватний супротив...”

Так Кронфельд охарактеризував Адольфа Гітлера.

Вражає, як політичні рішення Гітлера відображали його природу психопата!

Створені Кронфельдом психологічні портрети Гітлера, а також Геббельса і Геринга, НКВС опублікувало брошурою у кількості 50-ти примірників для вузького службового користування. Кілька років потому, коли Гітлер напав на Радянський Союз, цю брошуру розширили до обсягу книги і під назвою “Дегенерати при владі” з пропагандистською метою опублікували великим накладом для широкого читача.

Фактично це був перший в історії прецедент, коли на політиків найвищого рангу намагалися подивитися з психіатричної точки зору.

XXX

Але дегенерати були при владі не лише в Німеччині. Кремль на той час також перетворився на будинок божевільних. “Вождь народів” також був добре “ку-ку” – був рідкісним параноїком; садистських нахилів, нав’язливих ідей і месіанізму в Сталіна було не менше, ніж у Гітлера. До того ж патологічні схильності “вождя” неухильно розвивалися.

... І ось покотилося колесо “великого червоного терору”.

Так, безперечно, від сталінізму в Радянському Союзі постраждали всі. Але на психіатрію припав нищівний удар ще й тому, що сталінська влада (загалом, як і будь-яка авторитарна) особливо підозріло ставилася до тих громадянських інститутів, галузей науки і мистецтва, які безпосередньо займалися питаннями душі людини. Це й зрозуміло: ЛЮДИНА має належати владі, державі, партії, вождю. Але аж ніяк не самій собі.

Саме тому комуністи в Радянському Союзі поклали під сокиру церкву, літературу і психіатрію, повністю розгромили науковий і практикуючий склад психіатричних інститутів, лабораторій і лікарень.

У 1938-му Ериха Штернберга звинуватили в тому, що він німецький шпигун і засудили до 15-ти років таборів.

З Артуром Кронфельдом обійшлися м'якше – на заслання не відправили. Зате він потрапив під найжорстокіше цькування з боку державних лакиз від психіатрії.

У 1941-му дивізії Гітлера стояли під Москвою, зі столиці у поспіху евакуювали наукові інститути. Ім'я Кронфельда чомусь не потрапило до евакуаційних списків. У метушні й паніці, в атмосфері тотального страху допомогти опальному професорові похилого віку ніхто не захотів. Його покинули напризволяще. Розуміючи, що, взявши Москву, Гітлер відразу знищить його, Артур Кронфельд вирішив не чекати на такий кінець і пішов із життя сам – прийняв смертельну дозу веронала (сильнодіючого наркотика). Вічна йому пам'ять...

Його колезі “пощастило” більше: Ерих Штернберг відбував термін у таборі у Воркуті, потім його відправили на заслання в Красноярськ, і лише через шістнадцять років (!) він повернувся до Москви, повною мірою спізнавши принади комунізму.

І ще одна цікава деталь: ознайомившись із методом Кронфельда, ЦРУ звернулося до американських психіатрів з проханням написати “психологічну характеристику” Сталіна. Я цей документ не читав, але висловлю здогадку – ця характеристика починається так: “Сталін – середнього зросту, вузькі плечі, широкий зад, товсті ноги; важка хода підкреслює погану будову його тіла. Непримітний рот, невеликі тьмяні очі; малий череп підкреслює відому дегенеративну примітивність...”

Глава 2

Повернувшись із заслання, Ерих Штернберг став керівником московської клініки психозів зрілого віку при Академії Наук.

А лікар Ася, яка недавно закінчила медінститут, потрапила за розподілом саме до цієї клініки і під безпосереднім керівництвом Ериха Штернберга пропрацювала там багато років. Вона й розповіла мені цю історію. Книгу “Дегенерати при владі” я потім розшукав в архівах відділу славістики центральної бібліотеки Нью-Йорка.

Звичайно, лікар Ася зацікавила мене не тим, що її вчителем був відомий психіатр, який так невдало втік від Гітлера і потрапив до лап іншого людожера. Вірніше, не тільки цим. Вона відчувала щось таке у хворих, щось таке...

З пацієнтами вона розмовляла так само, як і з усіма іншими людьми, тобто без вдаваної важливості і таємничості. Була цілковитою протилежністю тих психіатрів, які ставлять хворому або дуже примітивні, або занадто розумні питання. Вона просто питала у хворого, як він зараз живе, що відбувається в його родині, що – на роботі. Потім, замовкнувши, зосереджено дивилася перед собою – на згаслий монітор комп'ютера. Подумки зверталася до свого п'ятдесятирічного досвіду лікаря, ніби питала лікаря в собі: як же ж цій людині допомогти?

Хотів би я почути той її внутрішній діалог!

Я знав про її особисте життя небагато: у дитинстві вона з родиною жила в московській комунальній квартирі. Там, в одній із кімнат, мешкала психічно нездорова жінка, яка ні з ким не ладнала, не раз різала собі вени. Сусіди мусили часто викликати для

неї “швидку”. Дівчинка Ася дуже боялася цю жінку і поклялася собі, що коли виросте, буде працювати будь-ким, лиш би не мати справи з “психами”.

До Америки вона приїхала, коли їй було п’ятдесят три роки. Хоч вона була головним лікарем у психіатричному відділенні великої московської лікарні, її диплом у Штатах не визнали, їй довелося перевчитися і здавати екзамени, звичайно, англійською мовою і з іншою термінологією.

Її чоловік був у Союзі інженером. У Штатах він також влаштувався за спеціальністю. На жаль, він рано помер від раку. Донька викладала музику у школі, у неї давно була своя сім’я.

У лікарні, де ми познайомилися, лікар Ася працювала майже двадцять років. Я не чув, щоб її хтось питав, чи не збирається вона на пенсію. Ну то й що, якщо вісімдесят три?! Велика справа. Дай, Боже, щоб молоді лікарі так працювали, як вона: приймали стільки ж пацієнтів, їздили на конференції, постійно читали спеціальну періодику (на її робочому столі завжди лежали свіжі випуски медичних журналів; у кінці тижня вона давала мені товсту зв’язку журналів, радячи прочитати ту чи іншу статтю).

XXX

Зовні лікар Ася нагадувала мені мою бабусю Марію. Вони обидві належали до одного покоління радянських людей, тому були в політичних питаннях дуже обережними. Пригадую, якось я надумав зробити у бабусиній квартирі ремонт, вирішив пофарбувати стіни й двері. Приніс інструменти й фарбу, підлогу застелив газетами. Кілька газет поклав під вхідними дверима, на сходовому майданчику, щоб не розносити бруд усюди. Почав працювати. Раптом до кімнати вбігає бабуся Марія – зблідла, перелякана: “Ти що – здурів?! Ти хіба не розумієш, що цього робити не можна?!” Виявляється, вона побачила в

коридорі на підлозі розстелені газети. Який жах! Сусіди побачать і донесуть! А був не 1937-ий, і не 1952-ий, а 2000-й рік...

Лікар Ася так само, як і бабуся Марія, пройшла радянську школу політичного виховання. До того ж її наставником був лікар, який вижив у ГУЛазі.

Треба також пам'ятати й те, що навіть у досить м'які радянські часи психіатрія була під пильним наглядом органів. На лікарів заводили досьє, стукачами у лікарнях були навіть няньки та санітари; дисидентів запроторювали в “психушки”, але туди ж, між іншим, часом потрапляли й партійні, й державні чиновники різних рангів, які потребували лікування. Словом, органи мали чимало причин тримати психіатрів під суворим наглядом.

Варто було мені почати з лікарем Асею розмову про сучасну російську політику, про мерзенне явище під назвою путінізм (зауважте: російською мовою – в американській лікарні!), як у її погляді з'являлася тривога, вона відразу ж вставала і щільно зачиняла двері свого кабінету.

При цьому лікар Ася ніколи не поступалася своїми професійними принципами і була жінкою не боязкою. Деякі пацієнти поряд із нею – низенькою, тендітною – здавалися гігантами. Були серед них і злі, і вкрай істеричні, і ті, що недавно звільнилися з в'язниць. Зі шрами, наколками. Вимагали від неї рецептів на наркотичні таблетки, сварилися, матюкалися в її кабінеті. Однак, залишаючись із ними сам-на-сам, вона знаходила підхід до кожного з них. З одними розмовляла м'яко, інших – жорстко ставила на місце.

До її думки у клініці прислухалися абсолютно всі. Але по-справжньому її цінував завідувач Річард Грубер. Ми – дві дюжини “великих” лікарів – на нарадах сперечалися, галасували. А лікар Ася зазвичай мовчала. Але якщо ситуація з пацієнтом була насправді складною, Річард Грубер час даремно не витрачав і звертався тільки до лікаря Асі: “Що

будемо робити? Варто спробувати це? Чи це? Як ви вважаєте?” – питав він її. І робив саме так, як вона радила.

Епілог

Пригадую ще одного “ку-ку”-пацієнта, з яким я зустрівся, коли працював у клініці в Бронксі. Це був єврей з Одеси, шістдесят три роки. Колись він поїхав за контрактом спочатку в Австрію, потім у Штати. Обдарований піаніст, він один час входив до складу оркестру філармонії Нью-Йорку. Мав родину, щасливе, забезпечене життя. Він ще з юності бавився маріхуаною і пробував кокаїн. Невідомо з яких причин – спадковість, наркотики чи те й інше – до п’ятдесяти років у нього розвинулася шизофренія, до того ж хвороба так швидко прогресувала, що у п’ятдесят три роки він із гострим психозом уперше потрапив до будинку божевільних.

До нашої клініки він прийшов уже хроніком, з історією багатьох госпіталізацій, арештів і примусового лікування. Нечесаний, неголений, від його одягу жахливо пахло. У нього були галюцинації – він чув голоси. Він був переконаний, що лікарі, поліція, сусіди в будинку – всі проти нього. Але зі мною він чомусь був відвертим, крізь його маячню, страхи і галюцинації іноді проривався здоровий глузд.

– Я помер тоді, коли перестав відчувати музику. Розумієш, Германе... – він дивився на мене своїми великими, вирячковатими очима. – Я міг ще грати, грати Шопена і Баха, міг грати і по нотах, і за пам’яттю: “Ті-ра-ла-ла”, він перебирав у повітрі пальцями з брудними нігтями. – Але я вже не відчував. Я натискав клавіші, чув мелодію, але не відчував музику. Я почав більше курити траву і частіше нюхати кокаїн, сподівався таким

чином повернути свої почуття, що згасали. Спочатку це допомагало, але потім від трави і коксу ставало ще гірше. Я почав чути незрозумілі голоси. Страшна хвороба... – він із силою, ніби хотів завдати собі болю, шкріб голову з кучерявим волоссям, що злиплося, і в його очах з'являлися сльози. – І з жінками у мене тоді почалося те ж саме – я перестав відчувати жінок. Я займався сексом з дружиною, зовсім не відчуваючи її. Так, член стояв, усе було, як завжди, але я нічого не відчував. Тому дружина й пішла від мене, перед тим почистивши мене до цента.

Пам'ятаю його ранньою весною: він – великий, брудний – сидить на придорожній бровці біля клініки. У шкіряній дірявій куртці. Їсть свіжий хліб, що купив у магазині неподалік. Ще один міський божевільний. Він відривав від буханця великі шматки і клав їх собі до рота. Іноді кидав м'якушку хліба голубам. Потім, піднявши голову, мружився від променів березневого сонечка і раптом починав сміятися – безтурботно, щасливо. Мабуть, голоси розповідали йому щось веселе. Солодкі голоси, що замінили йому навіки втрачене земне щастя. Е-ех!..

XXX

Відтоді, як я закінчив інститут і отримав диплом, пройшов рік. Я працював психотерапевтом в одному кризовому центрі.

Якось, у річницю смерті бабусі Марії, я вирішив пом'янути її і заїхати до церкви. До тієї самої, в якій колись був з Іваном.

... Тривала вечірня служба. Купивши кілька свічок, я зайшов до храму. На кліросі читали псалми: “Серце чисто зійди в мені... Полум'ям любові до Тебе розпали серця наші...” З царських воріт виходив той самий священник, що й минулого разу, – невисокий, бородатий, з “Євангелієм” у руках.

Я згадував бабусю Марію. Вона часто молилася за всю нашу родину. Бабусю Маріє, з безмежно добрими очима, ти лежиш під залізним хрестом. І все одно я знаю – ти молишся, продовжуєш молитися за батька, матір, за мене.

Згасло світло. Якась жінка ходила церквою, виймаючи лунок свічки, що майже згоріли, кидала згарки в металеві банки на підлозі. І в церкві ставало ще темніше.

... Я не знаю, чому існують страждання. Коли я вивчав філософію у Києві і, живучи в комфорті й абстрактно розмірковуючи про життя, я мав відповідь на це питання. Сьогодні відповіді в мене нема. Коли постійно бачиш страждання хворих людей, які заплуталися, їх титанічні спроби щось змінити в своєму житті, неможливо піти в небесні височини абстрактних теорій. Машини “швидкої допомоги” і поліції, сирени яких лунають на вулицях, за ці роки перестали бути для мене звичними атрибутами Нью-Йорка. Залізні стінки і куленепробивні вікна тих машин зламалися. Я вже знаю, хто в цих машинах за залізними стінками і куленепробивними вікнами сидить у наручниках чи, зв’язаний ременями, лежить на ношах.

Дійсно, можна сказати – я живу так, як усі, моя хата з краю. Досить і того, що я нікому не роблю зла. Однак невже ми живемо тільки для того, щоб не робити зла? Яке ж тоді вбоге, нещасливе, порожнє життя приготував для нас Бог!

Увімкнули світло. Закінчили читати псалми. Декілька людей вийшло. А ті, що залишилися, стали в чергу на сповідь. Я придивився до тих людей. Ні, не може бути!

... Він стояв у черзі на покаєння. Він підозріло подивився на мене. Він був недоглянутий – волосся скуйовджене, старі джинси, зім’ята футболка. Він бачив, що я впізнав його. Але стояв, не рухаючись, не зводячи з мене погляду.

Запах старого одягу, різкий запах горя, психлікарень і волоцюзства проник у мої ніздрі.

Іван! Іван!

.....

Ми довго гуляли містом, розмовляли. Був чудовий травневий вечір. Ані мені, ні Іванові не хотілося прощатися і їхати додому.

Спустившись до набережної, ми вийшли на пірс, де кілька рибалок ловили рибу. Уже стемніло. На протилежному березі блищали хмарочоси Манхеттена.

Я стояв, спершись на залізні поручні.

А Іван, випрямивши спину, дивився кудись удалину.

– Германе, якби я розповів тобі про своє життя після того жахливого дня в операційній, коли я вчинив убивство... Ні, досить про це! – він пересмикнув плечами. Потім наблизив до мене обличчя і зашепотів. – Розумієш, я повірив у любов Бога! Мене може врятувати тільки Його любов. Нас усіх, усіх може врятувати тільки Його любов! Адже якщо б Бог не любив нас і не прощав, то... – його голос затремтів.

Утворилася довга пауза.

– Іване, – почав я нарешті. – Вибач мені за цей гидкий вчинок з грошима.

– Перестань! – перебив він. – Якби не ти, де б я був зараз? Ти – лікар, справжній лікар! – він схопив мою руку і стиснув її так, що я ледве не крикнув від болю.